

מראי מקומות - יומא פ.ב.

כדברי התוספות ישנים. שהרי ביבמות (קיד) מבואר שגם לענין שבת אין בית דין מצווין להפרישו, ואפילו שבמלאכת שבת חוץ מהלאו יש גם מצות עשה, שהרי כתב הרמב"ם (יום טוב פ"א ה"ב) שכל השבת ממלאכה קיים מצות עשה שנאמר 'שבתון', ואם כן מדוע אין בית דין מצווין להפרישו, והניח בצריך עיון [ויש לדון בכוונתם שרק במצות עשה יש דין חינוך, האם זה תלוי בהגדרת המצוה האם היא עשה או לא, וגם אם הקיום הוא בשב ואל תעשה, או שכוונתם שמצוה שהיא בקום ועשה חייבים בה בחינוך, ומצות עינוי נחשבת למצוה בקום ועשה, ולפי זה אפשר לחלק בין מצות שבתון למצות ועניתם, וצריך עיון].

ה. תרי חנוכי הוו

לכאורה שני הדינים האלו של חינוך צריכים ביאור, שאם דין החינוך מחייב שצריך לחנכו במצוה, אם כן איך יכול לחנכו רק בשעות, ואם מספיק חינוך של שעות אם כן למה צריך לחנכו בהשלמה כשהוא גדול יותר. וכתב רבינו מנוח (שביתת עשור פ"ב ה"ו), שהחינוך לשעות והחינוך להשלמה הם שתי משמעויות של חינוך, שהחינוך להשלמה הוא מדין חינוך הרגיל ככל מצוות חינוך מדרבנן שקטן יקיים את המצוות שהוא יכול ומסוגל לקיים אותם, וזה חיוב לקיים את המצוה כתיקונה דווקא. אבל החינוך לשעות אינו מדין מצות חינוך שהרי אין מצוה לצום כמה שעות, ואם כן אין מקום במצות חינוך שקטן יצום כמה שעות, אלא זה כדי להרגיל את הקטן בצום, וכתב שהחינוך לשעות הוא 'חובה המוטלת על כל אדם מעצמו ללמד ולהרגיל בנו ללכת בדרכי יושר כדכתיב חנוך לנער על פי דרכו וכו'.

ועל פי זה ביאר את לשון הרמב"ם שעל חינוך שעות כתב בסתם מחנכין אותו לשעות, ועל חינוך השלמה כתב מתענה ומשלים מדברי סופרים, מפני שרק ההשלמה זה חינוך מדרבנן. וכתב עוד שהחינוך להרגילו בדרך הישר אינו אלא על חינוך הבנים ולא על הבנות, ולכן הרמב"ם הזכיר רק קטן בחינוך לשעות, ועל החינוך להשלמה הזכיר בין זכר ובין נקבה. [ובענין חיוב האב לחנך את בתו, העירו התוספות ישנים שבגמרא בניזיר מבואר שאין דין לחנך את בתו במצות נזירות, וכתבו ששם זה רק לענין נזירות, אבל לענין שאר המצוות ודאי חייב לחנכה. וצריך עיון מה החילוק בין כל המצוות לנזירות].

ה. עוברת שהריחה מאכילין אותה עד שתשיב נפשה

כתב הר"ן (ג: בדפיו) בשם הבה"ג, שאשה מעוברת שיודעים שאם היא לא תאכל תפיל את וולדה, מותר לה לאכול ביום הכיפורים. והביא שהרמב"ן (תורת אדם, שער המיחוש) למד ממה שכתב הבה"ג שיש סכנה לוולד ולא הזכיר שיש סכנה לאם, שמשמע שאפילו אם יש בזה סכנה רק לוולד גם בזה יש דין פיקוח נפש ומותר לאם לאכול לצורך כך שלא תפיל. וכן מבואר בגמרא בערכין (י) שאשה שיושבת על המשבר בשבת ומתה, מביאין סכין אפילו דרך רשות הרבים לקרוע את כריסה ולהוציא את הולד, ואפילו בספק אם הוא בן קיימא, והחידוש הוא שאפילו שאין לו חזקת חי מכל מקום מחללים עליו שבת.

והקשה הרמב"ן שבמשנה באהלות (ו' ו) כתוב שאשה המקשה לילד מחתכין את הוולד שבמעיה משום שחיה קודמין, אבל אם יצא ראשו

המשך בעמוד הבא

א. התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים

כתב רש"י שאין חייבים למנוע מהן מאכל, ומשמע שמותר להם להתענות אלא שאינם חייבים. והר"ן (ג: בדפיו) דייק מלשון הרמב"ם (שביתת עשור פ"ב, ה"א) שכתב 'קטן שהוא פחות מבן תשע אין מענין אותו ביום הכפורים כדי שלא יבא לידי סכנה'. שאסור לתת לתינוקות להתענות קודם הזמן שקבעו חכמים במשנה ובגמרא. וכתב התוספת יום הכיפורים שאפשר שרש"י והרמב"ם אינם חולקים להלכה, שרש"י פירש את המשנה במקרה שהקטן רוצה להתענות, ועל זה כתוב שאין מענין אותן, כלומר שאין חיוב לחנך אתו להתענות, והרמב"ם פירש את המשנה במקרה שהקטן רוצה לאכול, ועל זה כתוב שהאב אינו רשאי למנוע ממנו לאכול.

ב. התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים

כתב המשנה ברורה (סי' תרט"ז סק"א) שמותר לגדול להאכיל את הקטן בידיים. וקשה שהרי בכל האיסורים אף על פי שהקטן אינו מחויב בהם אסור לגדול להאכילו משום לא תאכילום. ובאמת המנחת חינוך (שי"ג י"ח) כתב, שאסור להאכיל קטן בידיים אם אינו צריך לכך, ואפילו בקטן שנולד היה אסור להאכילו יותר מהצריך לו אלא שאי אפשר לצמצם בזה.

והאבי עזרי (מאכלות אסורות פ"ז הכ"ז, ד"ה והנה בימא) תירץ, שהאיסור של לא תאכילום נאמר רק על איסורי לאו ולא בביטול מצות עשה, ואיסור אכילה ביום הכיפורים עיקרו הוא מצות עינוי, ומי שחייב בעינוי ולא מתענה יש על זה גם לאו, וממילא בקטן שכלפי עיקר החיוב אין איסור להאכיל אותו משום שזה מצות עשה אז גם כלפי הלאו אין איסור. אמנם בר"ן מבואר שגם ביום הכיפורים שייך האיסור של לא תאכילום, שהקשה (א) על שיטת הראשונים ששאר עינויים הם מדאורייתא ממה שמותר לגדול לרחוץ ולסוך את הקטנים והרי יש דין של לא תאכילום, והוכיח מזה ששאר עינויים הם מדרבנן, ואם כן מוכח שהוא סבר שגם ביום הכיפורים שייך האיסור של לא תאכילום, ואם כן עדיין קשה מדוע מותר להאכיל קטן בידיים. ועיין במקראי קודש (להגאון ר' צבי פסח פראנק ז"ל, ימים נוראים סי' מ"ג).

ג. מחנכין אותן

הקשו התוספות ישנים, שביבמות (קיד) מבואר שקטן האוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו, ואם מצווים אפילו לחנך את הקטן שיקיים מצוות, בוודאי שצריך להפריש אותו מלעבור עבירה ומדוע אין בית דין מפרישים אותו. ותירץ שחינוך הוא רק לקיום מצוות עשה אבל לאפרושי מאיסורא אין מצות חינוך, והסיבה שביום הכיפורים מחנכים אותם אפילו שזה לכאורה אפרושי מאיסורא, בגלל המצות עשה של ועניתם ולא בגלל הלאו. ועוד תירץ שחינוך הוא דין על האב, אבל אדם אחר ואפילו בית דין אינם חייבים בחינוך של קטנים. ואם כן דווקא בית דין אינם מצווים להפריש את הקטן אבל על האב למנוע את בנו מלעבור עבירה, ומה שמצינו שהלני המלכה ישבה היא ושבעת בניה בסוכה כמבואר בסוכה (ב), או שהיה להם אבא שהוא חניך אותם, או שהיא חניכה אותם למצוה בעלמא. ומבואר בדבריו שרק האב חייב בחינוך ואפילו האם אינה חייבת בחינוך.

והגר"י (ניזיר כח: בתוס' ד"ה בנו) הקשה על התוספות שם שתירצו

מראי מקומות - יומא

פב. (המשך)

ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי חילל את השם ברבים וכו', ואף על פי כן מפני שעבר באונס אין מלקין אותו ואין צריך לומר שאין ממיתין אותו בית דין, אפילו הרג באונס, שאין מלקין וממיתין אלא לעובר ברצונו ובעדים והתראה. אבל בהגהות הרמ"ך שם הוכיח מהדין שהפוער עצמו לפעור כדי לבזות אותו חייב, שאפילו מי שעובד עבודה זרה באונס והיינו בלי כוונה לקבל עליו אלוהות שהוא חייב. ומה שכתוב שהעובד מאהבה ומיראה פטור זה בדבר שגם הגוים אינם מקבלים אותו לאלוה כצלמו של נבוכדנצר שאז מי שעובד לשם עבודה זרה חייב ומאהבה ויראה פטור. ועיין בתוספות בעבודה זרה (נד. ד"ה הא) בשם ר' משה מקוצי, שמשמע שהוא סובר שגם מי שעובד מאונס עובר בלאו של לא תעבדם וחייב מיתה היכא שהוא בפרהסיא.

י. אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך

הקשה הקובץ שעורים (פסחים ק"ה), שהרי בכל נפשך נאמר לגבי עבודה זרה, שמוזה לומדים שחייבים למסור נפש שלא לעבוד עבודה זרה, ואילו בכל מאדך הוא דין בכל האיסורים שבתורה, שצריך למסור את כל ממונו כדי שלא לעבור על הלא תעשה, ואם כן אפשר לומר שלכך נאמר בכל מאדך. ותירץ, שאת הדין שאדם חייב למסור את כל ממונו כדי שלא לעבור איסור אפשר ללמוד מהדין של וחי בהם, שהתורה אמרה שלא צריך למסור נפש עבור שאר איסורים, ומזה נלמד שעד מסירות נפש אדם חייב ואפילו את כל ממונו, ולכן קשה למה נאמר בכל מאדך.

יא. אם נאמר בכל נפשך וכו'

הקשה הר"ן בפסחים (י. בדפיו) מדוע צריך את הדרשה של רבי אליעזר בשביל ללמוד את חיוב מסירות נפש, והרי זה הפירוש הפשוט בפסוק ובכל נפשך, שצריך לתת את הנפש להשם. ותירץ, שלולי הדרשה היה אפשר ללמוד כרבי ישמעאל שסובר שבצנעא אין צריך למסור נפש על עבודה זרה, והוא מפרש את הפסוק על מצות אהבת השם שהיא צריכה להיות בכל הלב והנפש, ובזה דרך הפסוק לכתוב בהרחבה, אבל רבי אליעזר למד שהפסוק מלמד שצריך לתת לה' את נפשו ולכן הוא שואל שיכתוב את החשוב ביותר וממילא נלמד שאת הכל צריך לתת.

והשפת אמת (כאן) תירץ, שאפשר לפרש את הפסוק שצריך לאהוב את השם כמו שאוהב את נפשו, ושניהם שווים אבל לא יותר מאהבת נפשו, ואם כן אין צריך למסור נפש וכמו שבמצות ואהבת לרעך כמוך הדין ושניהם שווים וחייך קודמין, ורבי אליעזר למד שאם יש משהו שהוא יותר חביב עליך מנפשך אז עליך לאהוב את השם כמוהו, וממילא לומדים שאהבת השם היא יותר מאהבת עצמך ולכן לומדים שיש חיוב מסירות נפש.

יב. ואם יש לך אדם שממונו חביב עליך מגופו וכו'

כתב הקובץ שעורים (פסחים ק"ה), שאין הכוונה שמי שממונו חביב עליך מגופו אז אצלו ממונו יהיה חמור ממיתה, שהרי אפילו מלקות חמור מממונו וכל שכן מיתה. אלא זה נכתב כדי שלא לתת פתחון פה לבעל דין לחלוק.

אין נוגעים בו שאין דוחין נפש מפני נפש, ומבואר שכל זמן שלא נולד אין עליו דין של הצלת נפשות, ואם כן מדוע סכנתו דוחה את השבת ויום הכיפורים. ועוד קשה מהגמרא בנדה (מד) שההורג תינוק בן יומו חייב, אבל מי שהורג עובר פטור, וכן מהדין שמי שהפיל לאשה את עובריה הוא משלם דמי ולדות. וביאה, שבאמת לענין נפש עובר לא נקרא נפש, אלא שלענין שמירת מצוות מחללים עליו את השבת משום שגם בו שייכת הסברא של חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, ולכן אפילו בעובר פחות מארבעים יום שאין לו חיות בכלל הצלתו דוחה שבת. וכתב עוד שיש אומרים שהצלת וולדות אינה דוחה שבת, אלא שבעוברה שהריחה יש חשש שמא היא תמות שהרי כל המפלת היא בחזקת סכנה ובגלל הצלת האם מצילים את העובר. ומה שמבואר בערכין שמחללים את השבת להביא סכין כדי להוציא את הוולד, היינו מכיון שכשהאם מתה ממילא הוולד נקרא כילוד, ואינו עוד כירך אמו. וכתב הר"ן שאין נפקא מינה בנידון זה, שלעולם כל שיש סכנה לוולד יש גם סכנה לאם ולצורך הצלת האם צריך לחלל עליו שבת ויום הכיפורים, ושכן כתב רש"י שאם אינה אוכלת שניהם מסוכנים.

ו. עוברה שהריחה

כתב הר"ן (ג. בדפיו) שדין זה אינו רק במעוברת שהריחה, אלא הוא הדין לבריא שהריחה תבשיל וערערה נפשו שמאכילים אותו על פי עצמו, או על פי בקי המכיר בו. ורבינו מנוח (שביתת עשור פ"ב ה"ט) כתב שיש שאומרים שדוקא מעוברת אבל בבריא אין להקל באיסור כרת, וטוב להחמיר מפני הרמאים.

ז. תוחבין לה כוש ברוטב וכו'

כתב הרא"ש (ג. בדפיו) בשם הרמב"ן שדין זה הוא דווקא במעוברת שאין לנו אומד ביישוב דעתה, ופעמים שמתיישבת דעתה בכוש או ברוטב וכו', אבל חולה שמאכילים אותו על פי בקיאים מאכילים אותו מה שהוא צריך כמו שאמרו הרופאים, ולא מנסים לתת לו פחות ממה שראוי לו אלא שמאכילים אותו הקל הקל תחילה.

ח. ואם לאו מאכילין אותה רוטב עצמה

ואם נתיישבה דעתה מוטב וכו'

הקשה ההערות הגרי"ש, שלדעת הסוברים טעם כעיקר מדאורייתא מהו החילוק בין רוטב ובין שומן. וכתב שלפי שיטות הראשונים שצריך כזית טעם בכדי אכילת פרס אם כן ברוטב יש פחות טעם מהשומן וממילא יש בזה פחות איסור, אבל לשיטות שכל התערובת נהפכת לאיסור וכל כזית מהתערובת אסורה ולא רק כזית טעם אם כן מה ההבדל בין רוטב לשומן. (וכן הקשה התוספת יום הכיפורים והניח בצריך עיון). ותירץ שמוכח מכאן שדבר שהוא מפורש בתורה לאיסור הוא חמור יותר מאיסור שנלמד בדרשה ואינו מפורש בתורה, ולכן טעם שהוא נלמד מהתורה הוא קל יותר משומן.

ט. שאין לך דבר שעומד בפני פקוח

נפש חוץ מעבודה זרה וכו'

כתב הרמב"ם (יסודי התורה פ"ה ה"ד) 'וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור